

УДК 81'367,3(811(161,2:112,2))

Марусинець М. М.

МОДАЛЬНІ ЧАСТКИ УКРАЇНСЬКОЇ, НІМЕЦЬКОЇ ТА УГОРСЬКОЇ МОВ ЯК ЗАСОБИ ПОСИЛЕННЯ РЕЛЕВАНТНОСТІ ВИСЛОВЛЕННЯ

Стаття присвячена дослідженню функцій модальних часток в українській, німецькій, угорській мовах з позицій теорії релевантності. У результаті дослідження виявлено, що основною функцією модальних часток у досліджуваних мовах є посилення релевантності висловлення. Ця функція реалізується завдяки здатності часток створювати контекстуальний ефект.

Ключові слова: *зіставно-типологічне дослідження, модальна частка, теорія релевантності, контекстуальний ефект, імплікація.*

Марусинець М.М. Модальные частицы украинского, немецкого, венгерского языков как средства усиления релевантности высказывания. *Статья посвящается исследованию функций модальных частиц украинского, немецкого, венгерского языков с позиций теории релевантности. В результате исследования установлено, что основной функцией модальных частиц в исследуемых языках является усиление релевантности высказывания. Эта функция реализуется благодаря способности частиц создавать контекстуальный эффект.*

Ключевые слова: *сравнительно-типологическое исследование, модальная частица, теория релевантности, контекстуальный эффект, импликация.*

Marusynets M.M. Modal particles in Ukrainian, German and Hungarian as means of increasing relevance. *The article analyzes the functions of modal particles in Ukrainian, German and Hungarian from a relevance-theoretic perspective. The research shows that the main function of modal particles in the three languages lies in increasing the relevance of the utterance. This function is realized through two types of contextual effect.*

Key words: *comparative typological research, modal particle, relevance theory, contextual effect, implication.*

На сучасному етапі вітчизняних лінгвістичних досліджень модальних часток перспективним видається зіставно-типологічний напрям. Типологічне дослідження споріднених і неспоріднених мов набуває важливого значення в умовах зрослих у наш час міжнаціональних контактів, визначення місця кожного народу в глобалізованому світі, опрацювання проблематики міжкультурних зв'язків і взаємовпливів [2, 15]. Аналіз праць зіставно-типологічного спрямування дозволяє зробити висновок про відсутність окремих контрастивних досліджень, присвячених аналізу модальних часток німецької, угорської та української мов.

Актуальність дослідження зумовлена потребою вивчення функціональної специфіки модальних часток з урахуванням їхніх типологічних ознак і відмінностей в українській, німецькій та угорській мовах. Звернення до модальних часток як об'єкта аналізу пов'язане зі значним функціональним,

комунікативним та стилістичним навантаженням слів цієї категорії.

Фактологічним матеріалом слугують 2534 текстові фрагменти, які демонструють функції модальних часток у художній комунікації. Вони отримані з прозових творів української, німецької та угорської літератури, що належать до художнього дискурсу другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Теоретичним підґрунтям дослідження є теорія релевантності Д.Спербера та Д.Уілсон. Дослідники розглядають вербальну комунікацію як процес правильної інтерпретації інтенції мовця за умов релевантності інформації. Інформація є релевантною, якщо вона певним чином взаємодіє з нашими існуючими знаннями про світ. Постулюючи прагнення релевантності як фундаментальний закон людського пізнання, дослідники формулюють Когнітивний Принцип Релевантності: “Людська свідомість прагне пристосуватися до максимізації релевантності” [6, 260]. Людина не просто займається оцінкою релевантності нової інформації: вона намагається обробити інформацію найбільш продуктивним способом, іншими словами, вона прагне отримати від кожної нової порції інформації максимальний контекстуальний ефект, витрачаючи при цьому мінімум зусиль на його обробку. Сила чи слабкість контекстуального ефекту обумовлює ступінь релевантності висловлення. Так, чим більше контекстуальних ефектів створює висловлення, тим більш релевантним воно є. Чим менше когнітивних зусиль на обробку потребує висловлення, тим більш релевантним воно є [6, 125]. Оптимальна релевантність досягається тоді, коли ціна обробки інформації, тобто необхідне когнітивне зусилля, не перевищує отриманих контекстуальних ефектів.

У результаті дослідження виявлено, що в українській, німецькій та угорській мовах основною функцією модальних часток є посилення релевантності висловлення. Ця функція реалізується завдяки здатності часток створювати контекстуальний ефект – адекватне сприйняття змісту повідомлення та виведення релевантних інференцій. Частки слугують “інструкціями” до інтерпретації висловлення та виведення найбільш релевантних інференцій.

Д.Спербер та Д.Уілсон вказують на можливість посилення релевантності висловлення шляхом створення таких видів контекстуального ефекту: імплікація, підтвердження власних припущень адресата, відмова адресата від власних припущень [6, 108-116]. На нашу думку, імплікація є категорією вищого порядку і на основі її адресат виводить інференцію, яка дає йому підстави підтвердити власні припущення, відмовитися від них або зберегти власну опінію всупереч наведеним аргументам. Таким чином, поряд із типами контекстуальних ефектів, виокремлених Д.Спербером та Д.Уілсон – імплікацією, підтвердженням власних припущень та відмовою від них – на матеріалі нашого дослідження ми виокремлюємо також контекстуальний ефект збереження адресатом власної опінії всупереч аргументам, що наводяться мовцем. Водночас вважаємо, що імплікація, з одного боку, та підтвердження власних припущень, відмова від припущень, збереження власної опінії, з другого боку, є контекстуальними ефектами, які відносяться до різних рівнів когнітивної обробки інформації.

У результаті проведеного дослідження ми доходимо висновку, що ви-

окремлені нами функції модальних часток в українській, німецькій та угорській мовах корелюють із вищевказаними контекстуальними ефектами. У нашій роботі ми трактуємо позитивний контекстуальний ефект як а) збіг обсягу та природи активованих знань у мовця та адресата та б) як збіг припущень мовця щодо комунікативної ситуації із реальним станом речей. Ми розуміємо негативний контекстуальний ефект як конфлікт між а) обсягом або природою активованих знань у мовця та адресата та б) очікуваннями мовця та фактами об'єктивної дійсності.

Розглянемо приклади реалізації функцій модальних часток у досліджуваних мовах. Модальна частка ж слугує засобом маркування позитивного контекстуального ефекту. Прагнучи комунікативної гармонії, за допомогою даної модальної частки мовець усуває можливий ефект новизни для слухача і маркує однаковий ступінь поінформованості співрозмовників, у результаті чого висловлення потрактовується як *“Як ви, напевно, знаєте...”*. Розглянемо приклад:

Були у Тимофійовича грошики. І немало. Умів дядько економити навіть там, де інші й не додумалися б. Навіть жінку дядькову чужі люди поховали рік тому, бо як дізнався, що їй тижня бідаха не протягне, випросив поїздки поза графіком, аби повернутися вже після похорону, бо ж люди — не звірі: скинуться, закопають...[1].

У прикладі висловлено незаперечну істину – на світі достатньо милосердних, безкорисливих людей. Модальна частка ж вказує на те, що мовець не сумнівається в адекватній інтерпретації своєї репліки, оскільки це усталена думка соціуму.

У наступному прикладі модальна частка *та* є маркером негативного контекстуального ефекту, тобто конфлікту між очікуваннями мовця (у даному прикладі – бажанням припинити розмову про гроші) та адресата (адресат не вірить у чесність мовця).

Віддай! Віддай мої гроші! — зашепотів старим-престарим тремтячим голосом. Затрусився, сльоза на щоці. — Я бідний! Бідний... Жінка моя третій рік лежить... Ліків треба. Віддай!

— Та віддам! — сіпнувсь. Відірвав від себе старого. — Ти чого, командире? Слово — закон, ми — офіцери. Віддам... — замовк, скривився тужливо [1].

Згідно з нашою концепцією, німецька модальна частка *ja* реалізує своє категорійне значення у плані маркування позитивного контекстуального ефекту. Це означає, що за допомогою *ja* комуніканти вказують на очевидність та незаперечність змісту повідомлюваного, причому в двох різновидах: як вказівка на загальновідомість пропозиції обом комунікантам та як спроба донести до слухача той загальновідомий зміст, який він з якихось причин не зарахував до фонду своїх знань.

Der handwerkliche Kommentar diente ihm als willkommenes Tarnung. Er lullte Baldini geradezu ein durch sein vorbildliches Verfahren beim Wägen der Zutaten, beim Schwenken der Mischflasche, beim Betupfen des weißen ProbierTüchleins. Er konnte es fast schon so zierlich schütteln, so elegant an der Nase vorüberfliegen lassen wie der Meister. Und gelegentlich, in wohldosierten

Intervallen, beging er Fehler, die so beschaffen waren, dass Baldini sie bemerken musste: Vergaß zu filtrieren, stellte die Waage falsch ein, schrieb einen unsinnig hohen Prozentsatz von Ambertinktur in eine Formel... und ließ sich den Fehler verweisen, um ihn dann geflissentlichst zu korrigieren. So gelang es ihm, Baldini in der Illusion zu wiegen, es gehe letzten Endes alles doch mit rechten Dingen zu. Er wollte den Alten ja nicht verprellen. Er wollte ja wirklich von ihm lernen [7].

Головний герой твору Гренуй прагне стати великим парфумером. Він має геніальне відчуття запаху і може створювати прекрасні парфуми, не знаючи правил та формул. Він наймається в учні до майстра Балдіні та намагається догодити йому, розраховуючи отримати від нього патент молодшого майстра. Тому Греную доводилося робити вигляд, що він знає та вміє набагато менше за свого марнославного вчителя: “Він **же** не хотів відлякати старого. Він **же** хотів справді у нього навчитися.” У даному випадку МЧ *ja* може сигналізувати спроби мовця представити актуальні факти, своє бачення ситуації з метою впевнитися у єдиному погляді на неї.

Функціональна специфіка німецької модальної частки *doch* полягає у маркуванні негативного контекстуального ефекту, тобто конфлікту між очікуваннями співрозмовників або між очікуваннями мовця та реальним станом речей.

Das Telefon schreit. Von ihnen Bedingungen wird sie nur aus Liebesgründen abgehen können, freut sie sich im voraus, daß sie von ihnen Bedingungenjetzt Abstand nehmen darf. Welch Erleichterung. Die liebesmäßige Gegenseitigkeit ist schließlich ein Ausnahmefall, liebt doch meist nur einer, und der andere ist damit beschäftigt, davor zu flüchten, so weit ihn die Füße tragen. Dazu gehören eben zwei, und einer von ihnen hat soeben den anderen, der ebenso empfindet, angerufen; ist das nicht fein. Es kommt gelegen. Es trifft sich gut [5, 264].

У даному випадку модальна частка *doch* слугує маркером внутрішньої незгоди мовця із реаліями життя: нічого доброго немає в тому, що “*взаємне кохання є винятком, **адже** частіше кохає лише один, а другий зайнятий тим, щоб втекти від кохання так далеко, куди віднесуть ноги*”.

Функціональна специфіка угорської модальної частки *hiszen* полягає у маркуванні позитивного контекстуального ефекту – спільності фонових знань комунікантів, неproblemатичності сприйняття для адресата завдяки попередній поінформованості останнього щодо змісту повідомлення. Проаналізуємо приклад:

- *Törve beszélünk egy idegen nyelvet, amelyet nem jól ismerünk. Viszont az anyanyelvét is törve beszélheti valaki, ha például műveletlen vagy iskolázatlan vagy korlátolt. De ez két különböző dolog.*

- *Hogy beszél például az a néger lány?*

- *Úgy, beszél, mint egy külföldi, aki nem jól tud angolul. Nos hát, én ezen akadtam fönn, és ezért bátorkodtam telefonálni. Hiszen a négerek ott élnek Amerikában, mindenki angolul beszél körülöttük, tehát az anyanyelvük is angol [4].*

Читач запитує перекладача відомого твору, чому героїня твору, афроамериканка, розмовляє як іноземка, яка погано знає англійську мову, адже для афроамериканців рідною мовою є англійська. Вживаючи модальну частку *hiszen* мовець апелює до екстралінгвістичних знань співрозмовника,

не сумніваючись в адекватності інтерпретації своїх реплік.

У наступному прикладі угорська модальна частка *hát* слугує маркером негативного контекстуального ефекту.

- *Nézze csak meg, van-e szűzermékük, mert az hetek óta nem szerepel az étlapon, de nemcsak itt, hanem az egész területben.*

- *Hát most van. Szűzermék tört burgonyával. Megrendelhetem?*

- *Dehogy rendelheti! Egyébként nem szeretném, ha félremagyarázná, amit az előbb a jobbfajta vendéglőről mondtam. Én azokba egy csöppet sem kíváncszom, mert ezekben a szerény kifőzésekben sokkal nagyobb fantáziával főznek. Itt például még gombás bélszín is szokott lenni.*

- *Most is van. Azt hozassak?*

- *Jaj, dehogy. Szerencsére kifogtam egy jó ügyvédi munkaközösséget, ahol megmagarázták, hogy se nyugdíjat, se kegydíjat pörrel lefoglalni nem lehet.*

- *Hát most olvassak, vagy ne olvassak? Savanyú tüdő gombóccal.*

Vesevelő. Paraj tükörtojással [3].

Відвідувач ресторану читає меню пані, яка сіла за його стіл. Вона ніяк не може вибрати страву. Замість того, щоб зосередити увагу на меню, жінка розповідає про своє життя. Молодий чоловік, якого вже починає дратувати її поведінка, питає *Hát most olvassak, vagy ne olvassak? – Ну то що, мені читати чи не читати?* Ця репліка з модальною часткою *hát* також сигналізує про конфлікт між очікуваним та реальним станом речей.

Як видно з наведених прикладів, використання часток стимулює імплікацію, з якої адресат, у свою чергу, виводить інференцію стосовно інтенції мовця, міри залученості мовця та слухача до комунікативного акту та представленість у ньому, що є складовими категорії модальності. Результатом інференції є такі види контекстуального ефекту: підтвердження адресатом власних припущень (модальна частка реалізує функцію маркування позитивного контекстуального ефекту), збереження власної opinii vsuperеч аргументам, що наводяться мовцем або vsuperеч фактам об'єктивної дійсності (модальна частка реалізує функцію маркування негативного контекстуального ефекту), відмова адресата від власних попередніх припущень внаслідок визнання аргументації мовця (модальна частка так само реалізує функцію маркування негативного контекстуального ефекту).

Проаналізований матеріал дозволяє зробити висновки щодо кількісного розподілу корпусу модальних часток за інтегральною ознакою опозиції "маркування позитивного/негативного контекстуального ефекту" у досліджуваних мовах: 35% модальних часток української мови слугують маркерами позитивного контекстуального ефекту, 65% – негативного контекстуального ефекту; у німецькій мові це співвідношення становить 43% до 57%, в угорській – 47 % до 53% (див. Таблицю 1).

Модальні частки української мови проявляють чітку тенденцію до маркування негативного контекстуального ефекту. Ми можемо припустити, що в українській мові існує більше імпліцитних засобів сигналізації припущення того, що у мовця може бути точка зору, відмінна від точки зору адресата чи загальноприйнятої. Використання таких засобів, зокрема, модальних часток, є однією із стратегій негативної лінгвістичної ввічливості, що свідчить

Таблиця 1

**Кількісне співвідношення модальних часток-маркерів
контекстуальних ефектів в українській, німецькій, угорській мовах**

Функції модальних часток	модальні частки української мови		модальні частки німецької мови		модальні частки угорської мови	
	абсолютний показник	відносний показник	абсолютний показник	відносний показник	абсолютний показник	відносний показник
Маркування позитивного контекстуаль ного ефекту	7	35%	6	42,8%	8	57,2%
Маркування негативного контекстуаль ного ефекту	13	65%	8	57,2%	6	42,8%

про певний рівень світоглядної та мовленнєвої толерантності. Приблизно однаковий розподіл засобів реалізації позитивного та негативного типів контекстуального ефекту в німецькій та угорській мовах (6 і 8, 8 і 6 відповідно) свідчить про те, що в силу соціально-історичних тенденцій розвитку народностей не було передумов для дисбалансу мовних засобів, що імплікують незгоду адресата із змістом того, що повідомляється.

Розгляд проблематики модальних часток неможна вважати завершеним. Перспективним видається докладне дослідження комбінаторики модальних часток, тобто характерної для діалогічного мовлення одночасної реалізації одразу кількох часток, їхнього семантичного та функціонального навантаження

ЛІТЕРАТУРА

1. Дашвар Л. Биті є. Книга 3. Гоцик. [Електронний ресурс] / Л. Дашвар. – Режим доступу: <http://www.rulit.net/author/dashvar-lyuko/bit-e-gocik-povnistyu-download-free-245013.html>
2. Кононенко В.І. Слов'янські мови в типологічному вимірі / В.І. Кононенко. // Українська та польська мови: контрастивне дослідження. – Warszawa : WUW, 2012. – С.15-25.
3. Örkény I. In our time. [Електронний ресурс] / I. Örkény. – Режим доступу: <http://mek.niif.hu/06300/06345/06345.htm#51>
4. Örkény I. Elkiismeretes olvasó. [Електронний ресурс] / I. Örkény. – Режим доступу: <http://mek.niif.hu/06300/06345/06345.htm#19>
5. Jelinek E. Klavierspielerin. [Електронний ресурс] / E. Jelinek. – Режим доступу: <http://www.uozto.net/xJJ9LUG/jelinek-elfriede-klavierspielerin-pdf>
6. Sperber D. Relevance: Communication and Cognition / D. Sperber, D. Wilson – Oxford: Basil Blackwell, 1986. – 279 p.
7. Suskind P. Das Parfum [Електронний ресурс] / P.Suskind. – Режим доступу: <http://www.uchiyaziki.ru/index.php/knigi-na-nemeckom-yazike/2757-das-parfum-die-geschichte-eines-morders>

Стаття надійшла до редакції 16.03.2014 р.